

הרב אלימלך וינטר

דין "הלל" בליל הפסח

במסכת פסחים (לו, ע"א) למדנו: "אמר שמואל לחם עוני, לחם שעונין עליו דברים הרבה". וכתב רש"י: כיינו שגומרים עליו את כהלל ולומרים עליו כגדה. בהגדה של פסח "שי לתורה". (עמוד מח) הקשה הרי שמואל בא לפרש למה בתורה זה נקרא לחם עוני, וא"כ אין לפרש שעונים עליו דברים הרבה היינו הלל, דאמירת הלל אינה אלא מדרבנן ונשאר בצ"ע. ונראה ליישב קושיא זו בשתי דרכים:

א.

הרמב"ן בספר המצוות (שורש א') כתב דהלל דאכילת פסחים מן התורה, מהא דילפינן (פסחים צה, ע"ב) דאכילת פסחים טעון הלל מדברי הנביא: "השיר יהיה לכם כליל התקדש החג", לילה המקודש לחג טעון שירה, שאינו מקודש לחג - אינו טעון שירה ואע"פ שזה מדברי קבלה, אבל יאמר הנביא כי ישירו לאל המושיע אותם מיד שנחריב כאשר הם משוררים בליל התקדש החג, והוא ליל אכילת חג הפסח שהיו משוררים בקול גדול וכו'. והרמב"ן מוסיף שם דמניין לנביא שבליל התקדש החדש ההלל מהתורה, וכתב שזה הלכה למשה מסיני או שהוא בכלל השמחה שנצטוונו בה, יע"ש.

עתה נראה לומר שרש"י מסכים עם הרמב"ן שהלל דאכילת פסחים מן התורה, וחולק על הרמב"ן שזה הלכה למשה מסיני או בכלל השמחה, דאין לזה כל רמז בגמרא. לכן פירש שהמקור של הנביא שאכילת פסחים טעון הלל מהתורה מהא דעונים עליו דברים הרבה, דהיינו הלל, דהא פשוטו של מקרא דלחם עוני כתיב לגבי מצה הנאכלת עם הפסח, דכתיב (דברים ט"ז, ג) "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני", ומצה זו הכשרא דפסח הוא כמבואר בפסחים (צ, ע"א) ודרשינן שעל מצה זו עונים דברים הרבה היינו הלל והגדה, וראיה גדולה להנחה זו מדברי המאירי (פסחים צה על המשנה ד"ה אמר המאירי) שכתב בזה"ל: "פסח ראשון טעון הלל באכילתו דכתיב לחם עוני ודרשו בו שעונין עליו דברים הרבה, והשני אינו טעון הלל באכילתו".

ודבריו תמוהים שלא הביא כלל את דברי הגמרא (פסחים צה, ע"ב) דילפא שפסח ראשון טעון באכילתו מדברי הנביא השיר יהיה לכם כליל התקדש החג. אלא מוכרח דס"ל למאירי דהמקור של הנביא שבאכילת הפסח טעון הלל היינו מלחם עוני, שעונין עליו דברים הרבה היינו הלל והגדה, ולכן הביא ישר את המקור מהתורה, דזהו המקור של הנביא. וכן סובר רש"י, אלא שבזה חלוקים רש"י והמאירי.

דרש"י כתב **שגומרין** עליו את הלל דהיינו הלל שלם, והמאירי (פסחים קטו, ע"ב) כתב שעונין דברים הרבה הגדה **והתחלת** ההלל, וכוונתו ששני המזמורים הראשונים מדברים על עניין יציאת מצרים, ושאר המזמורים על גלות השכינה וישראל והקשר עם קודשא בריך הוא, ולכן העונים עליו דברים הרבה הם שני המזמורים הראשונים.

לפי"ז מובן גם משי"כ הרמ"א (תע"ז, א) שצריך להקדים גם ההלל ולקרוא לפני חצות, ובביאור הגר"א כתב דזה בשביל כוס רביעי שצריך לשתותו קודם חצות, וזה תמוה דמניין לן שגם על שתיית ד' כוסות יש דין של עד חצות. ובערוך השולחן סעיף י' כתב על דברי הרמ"א: "ואיני יודע טעם לזה דמאי עניינא דהלל לחצות". ולדברינו אתי שפיר דהלל דאכילת פסחים הוא משום שעונים עליו דברים הרבה, וכמו שאכילת הפסח עד חצות כן ההלל שבא על אכילתו עד חצות. ובזה"ל דאפיקומן הוא זכר לפסח ולכן יש חיוב לאכול קודם חצות, הי"ה הלל דידיה עד חצות. [ויעיין בתוס' מגילה כא, ע"א, שכתבו דאין להחמיר בהלל של **אחר** אפיקומן שהרי מדרבנן הוא, משמע דהלל **דלפני** אפיקומן יש לאומרה קודם חצות, והיינו כדברי המאירי דלעיל דהתחלת ההלל הוא דהוי בכלל דברים הרבה, ויש לעיין עוד בלשון התוס' ואכ"מ]. ולפי"ז אתי שפיר מה דממעטינן בפסחים (צה, ע"ב) דפסח שני ליכא הלל באכילתו, והיינו כיון דליכא דינא דעונין עליו דברים הרבה וממילא ליכא דינא דהלל.

לאור כל האמור לעיל מיושבים דברי רש"י שאכן רש"י סובר **דהלל** דאכילת פסחים הוא מן **התורה** ולא מדרבנן, ולכן מפרש **קרא** דעונין עליו דברים הרבה היינו גם **הלל**, והלל זה הוא מדין **אכילת הפסח** וכמו שהמצה הנאכלת עם הפסח היא מהכשרא דפסח הי"ה הלל דידיה.

ועוד נראה להוסיף ולומר דליכא כלל פלוגתא בין רש"י והמאירי, שהרי יש שתי מצוות: מצות "בערב תאכלו מצות" שהיא עצם חובת מצה, ומצה נוספת של "על מצות ומרורים יאכלוהו" שהיא מכלל חיובא דאכילת פסחים כדאמרינן בפסחים (צ, ע"ב) דמצה הכשרא דפסח הוא. וא"כ רש"י כתב שדרשת לחם עוני, שעונין עליו דברים הרבה, מוסבת על שתי המצוות וזהו שכתב "**שגומרין עליו ההלל, והגדה**" כוונתו על מצה הנאכלת עם הפסח - יש **לגמור ההלל**, ועל מצות "בערב תאכלו מצות" - יש לומר ההגדה.

ועוד הרי רש"י כתב (פסחים מ, ע"א ד"ה באחרונה) שבזמן המקדש היה אוכל כזית מצה עם הפסח ולא היה אוכל כזית שנייה משום "בערב תאכלו מצות", שפירש שם ובלבד שיאכל כזית **באחרונה**, דמבואר דסגי **בכזית אחד**, והיינו עם הפסח ובה יוצא כל חובתו, וא"כ ודאי שעונין עליו דברים הרבה מחייב את שני הדינים מצד הקרבן - היינו לגמור ההלל, ומצד "בערב תאכלו מצות" - מצות ההגדה.

ואכן אם לא יעשה כן ויאכל המצה בתחילה לשם "בערב תאכלו מצות" זה יחייבו במצות הגדה [וכאן רש"י סתם ולא פירש מהו הגדה אם כולל הלל, ואם כולל הלל האם רק תחילת הלל ואולי הלל שלם, דהגדה הוי כמו תפילה שמשפירים כבודו יתברך ושבחיו יתעלה, כדברי הדרכי משה] ואם אח"כ יאכל המצה עם הפסח זה יחייבו **לגמור** את הלל מדין אכילת הפסח.

עתה יש לומר בדברי המאירי שכתב: "פסח ראשון טעון הלל באכילתו, דכתיב לחם עוני, ודרשו עונים דברים הרבה". שכל דבריו במשנה בדף זה אמורים על הלל שנאמר מצד אכילת הפסח, והיינו על מצה הנאכלת עם הפסח, וזה יש לומר שגם הוא מודה ש**גומרים** עליו את ההלל, שלא הזכיר כלל **תחילת** הלל, ורק בדף קטו, ע"ב, פירש **התחלת** הלל, משום ששם בא לפרש את העונין עליו דברים הרבה משום המצוה של "בערב תאכלו מצות".

וכן בפירוש רבנו חננאל, בדף קטו, ע"ב כתב: שעונין עליו דברים הרבה היינו הגדה, והיינו שבא לפרש את העונין עליו דברים הרבה שעל מצות "בערב תאכלו מצות", ולא את מצות מצה הנאכלת עם הפסח ששם יודה שיש לדרוש עונין עליו דברים הרבה גם על ההלל.

ב.

עוד נראה לומר בדעת רש"י דסבירא ליה כדעת הרמב"ם בשה"מ קנ"ו שכתב בזה"ל: "**שזונו לספר ביציאת מצרים וכו' ולכודות לו יתעלה על כל טוב שגמלנו**" וכו'. מבואר בדבריו שבמצות סיפור יציאת מצרים כלול גם **הודאה**. וברשב"ם (פסחים קטו, ע"א) פתח ואמר התחיל לומר עבדים היינו וגומר **בשבח והודאה**, מבואר **דשבח והודאה** הוי בכלל סיפור יציאת מצרים.

ובאבודרהם כתב: "ויש מפרשים הגדה שהוא לשון **הודאה** ו**שבח** להקב"ה על שהוציאנו מארץ מצרים, כמו שמתרגם בירושלמי הגדתי היום לה' אלקיך שבחתי יומא דין" וגו'.

בי"דרכי משה" תע"ג כתב: "מיהו אפשר לומר דסיפור ההגדה הוי כמו תפילה שאנו מספרים **כבוד** הקל ו**שבחי** יתעלה".

לפי"ז י"ל דהלל בליל התקדש החג שנלמד מהשיר יהיה לכם כליל התקדש החג, הנביא למד זאת שבליל התקדש החג יש לומר הלל **מהתורה** משום דהוי בכלל **סיפור יציאת מצרים**, דבכלל סיפור כלול גם **שבח והודאה**, ולכן אתי שפיר דברי רש"י שפירש עונין עליו דברים הרבה **הלל והגדה**. ומדוייק השתא לשון הגמרא "דברים הרבה" מהו "הרבה"? וכי הכוונה להרבות בסיפור דהרי זה משובח? וכבר תמה בזה בי"מרומי שדה" פסחים קטו, ע"ב. ותירוצו דחוק.

אך לדברי רש"י אתי שפיר "דברים הרבה", היינו שיש בזה שני עניינים: הלל דהיינו שבח והודאה, והגדה היינו סיפור כל המאורע של יציאת מצרים. ולפי הסבר זה גם אתי שפיר מה שכתב הרמ"א דיש לומר הלל לפני חצות, כיוון שזה כלול במצות סיפור דבעינן בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך דהיינו עד חצות.

ולפי"ז י"ל לדעת החינוך מצוה כ"א שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים **מהתורה**, וכן משמע שסובר הרמב"ם בסוף מנין המצוות מצוה רמ"ח שמפרט שם המצוות שנשים פטורות ולא כתב שם שמסיפור יצי"מ הן פטורות, והסבירו האחרונים אע"ג דמצוה זו הוי זמן גרמא, מ"מ חייבות דהוי בכלל שעונין עליו דברים הרבה וכיוון שחייבות במצה חייבות בסיפור. יוצא אפוא שחייבות גם **בהלל** דהוי בכלל סיפור, והי"ה לפוסקים שנשים חייבות מדרבנן בסיפור יצי"מ משום שהיו באותו הנס חייבות

גם בהלל משום דהוי בכלל סיפור. ובתוסי (סוכה לח, ע"א) כתבו דנשים חייבות בהלל דלילי פסחים משום שאף הן היו באותו הנס. ולכאורה זה דלא כדברי המג"א (תכ"ב, ה) שכתב "נשים פטורות מכל הלל", ולדברינו יש לחייבן מצד מצות סיפור. ואולי כוונת המג"א מכל הלל של המצוה היחודית של הלל, ולא הלל שכלול במצוה אחרת של סיפור יצי"מ.

ולדברינו אתי שפיר מה שהעיר הט"ז (תכ"ב, ד) האיך קורין הלל בליל פסח מיושב, הרי מבואר בשו"ע (או"ח תכ"ב, ז') דהלל מעומד. ובשו"ת חת"ס הקשה הא אמרינן במגילה (כ, ע"ב) דהלל קורין רק ביום ולא בלילה דכתיב "ממזרח שמש" וכו' או מדכתיב "זה היום" וכו'.

ולהאמור לעיל אתי שפיר, דכל מה ששינו דבעי מעומד וביום היינו בהלל מצד המצוה היחודית של הלל, משא"כ ההלל בליל הפסח הוא מצד מצות סיפור, וכמו ד סיפור הוי מיושב ובלילה, הי"ה ההלל דהוי חלק ממצות הסיפור.

שיטת רש"י בחיוב נשים בקריאת הלל

שינוי במשנה (סוכה לח, ע"א): "מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו, עונה אחריהן מה שהן אומרינן". כתב רש"י בזה"ל: "מקרין אותן, כך היו נוכחין אחד קורא את הכלל ומוליא את כרצו, ואם היה עבד או אשה או קטן כואיל ואינו מחוייב בדבר אין מוליא את המחוייב מידי חובתו, כלכך עונה אחרון כל מה שהוא אומר". ובתוספות כתבו, משמע כאן דאשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהזמן גרמא היא.

ועוד שינוי במשנה (ברכות כ, ע"א): "נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון", והגמרא מסבירה שחייבין בתפילה דרחמי ניהו, מהו דתימא הואיל וכתוב בה ערב ובקר וצהרים כמצות עשה שהזמן גרמא דמי, קמ"ל. ורש"י כתב הכי גרסינן תפילה דרחמי ניהו, ולא גרס פשיטא דהא לאו דאורייתא הוא. והתוספות כתבו בתפילה פשיטא, כיוון דכתיב "ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה" כמצות עשה שהזמן גרמא הוי, קמ"ל דרחמי ניהו, ורש"י לא גרס ליה, שהרי תפילה דרבנן היא ומאי מצות עשה שייכי ביה. ומי"מ יש ליישב דהא הלל דרבנן ונשים פטורות מהאי טעמא דמצות עשה שהזמן גרמא הוא, כדאמרינן בסוכה (לח, ע"א) מי שהיה עבד ואשה וקטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהם אומרים, דאין השומע פטור מקריאתו כיוון שהם פטורים. ובברכי יוסף (רצ"א, ח) הביא שגם ר"ת סובר כרש"י.

ואכן שיטת רש"י ור"ת דבמצוה דרבנן ליכא פטורא דמצוה עשה שהזמן גרמא, צריכה יישוב מקושיית התוספות דאיתא בהדיא במשנה דנשים פטורות מהלל דסוכות אע"ג דהלל הוי מדרבנן. בחידושי מרן רי"ז הלוי (ענייני קה"ח יומא וסוכה) כתב ליישב דעת רש"י עפ"י דברי הרמב"ן (סה"מ שורש א) דסבירא ליה דהלל של שחיטת הפסח ונטילת לולב הויא דאורייתא כדאמרינן בפסחים (צה, ע"ב): "אפשר ישראל

שוחטין את פסחיהן ונוטלין לולביהן ואין אומרים הלל", ומהלל זה דנטילת לולב פשיטא שנשים פטורות, כיוון שעיקר חיובו משום נטילת לולב הוא, ואינהו ליתניהו במצות לולב.

לפייז אין ראייה מהמשנה דסוכה שנשים פטורות מהלל דימי החג משום טעמא דמצות עשה שהזמן גרמא, שהרי המשנה מדברת על הלל של נטילת לולב ומזה בוודאי שהן פטורות. ואף דאיכא לחייבניהו בלא"ה משום דימי החג הלא הוון מייח ימים שגומרים בהם את ההלל, ואית בהו חיובא דהלל גם בלא נטילת לולב, אולם אם נימא דגם רש"י כהרמב"ן דהלל של נטילת לולב הוא דאורייתא, ושל שאר ימים הוא מדרבנן, אי"כ הרי שפיר ניתא הא דאין השומע נפטר בקריאתו, כיוון שהשומע חייב מדאורייתא משום נטילת לולב, ואינהו חיובייהו רק מדרבנן, כמו בכל י"ח ימים שגומרין בהן את ההלל, ושפיר תנן דאינן מוציאות את האנשים, עכ"ד.

בספר "כפות תמרים" (סוכה לח, ע"ב, ד"ה מי שהיה עבד) כתב ליישב דעת רש"י, דסי"ל כדעת הבה"ג והראב"ד דהלל דליל פסחים הוא מהתורה, דילפנן לה מהשיר יהיה לכם כליל התקדש החג, ומהלל זה נשים פטורות דהוי מצות עשה מהתורה שהזמן גרמא, יע"ש. משמע מדבריו לדעת רש"י שכוונת המשנה בסוכה לפטור נשים מקריאת הלל, היינו הלל דליל פסחים, כי לא הזכיר כלל בדבריו הלל של נטילת לולב כמו שכתב הגרי"ז זצ"ל, [דאם כוונתו להלל דנטילת לולב, היינו תירוצו של מרן הגרי"ז ומה הוסיף בזה הגרי"ז]. תירוץ זה בוודאי לא בא להפריד בין אכילת פסחים שאף נשים חייבות בזה דדרשינן (פסחים צא, ע"ב) במכסת נפשות לאתווי נשים, לבין ההלל שהוא בא על האכילה שבזה יסבור רש"י שהן פטורות, הסברא הפשוטה דהלל דאכילת פסחים הוא חלק מדין האכילה, דמי שחייב באכילה חייב בהלל דידיה, כמו מי שפטור מנטילת לולב פטור מהלל דלולב כמו שכתב מרן הגרי"ז, הי"ה מי שחייב באכילת הפסח חייב בהלל דידיה, ודברי ה"כפות תמרים" אמורים לר"ש (פסחים צא, ע"ב) דסי"ל דאשה פטורה מאכילת הפסח.

בספר "שי למלך" (סוכה סימן ט) הקשה על מה שכתב בחידושי מרן הגרי"ז הלוי ליישב דעת רש"י, דכיון שהאשה חייבת מדרבנן בהלל משום ימי החג, והשומע חייב בהלל מהתורה משום נטילת הלולב, ואין דרבנן מוציא דאורייתא, והרי דעת רש"י בעצמו בברכות (מח, ע"ב) שמי שאכל כזית דגן שחיובו בבהמ"ז מדרבנן, יכול להוציא ידי חובתו מי שאכל כדי שביעה, דגם המחוייב מדרבנן יכול להוציא את המחוייב מהתורה. וכתב ליישב דהנה בגליון השי"ס שם הקשה על רש"י הא אמרינן שם דאם נשים בבהמ"ז דרבנן אין יכולות להוציא אחרים שחייבים מהתורה ונשאר בצ"ע.

וע"כ מוכרח בדעת רש"י לחלק, בין חיובא דאשה דהוי רק מדרבנן דלא שייך אצלה חיוב דאורייתא, אי חייבת בבהמ"ז רק מדרבנן, ולא חשיבא מחוייבת בדבר לגבי חיוב בבהמ"ז דאורייתא, ולהכי אינה מוציאה אנשים, משא"כ באכל כזית דגן דחייב בבהמ"ז מדרבנן, שפיר מוציא למי שאכל כדי שביעה, דהגברא בר חיובא הוא דאילו אכל כדי שביעה היה חייב מהתורה, חשבינן ליה גם כשאכל רק כזית כמחוייב בדבר, ויכול להוציא את מי שאכל כדי שביעה. וכן כתב במרדכי במגילה (סימן תשצ"ח) שסומא מוציא בני ביתו בקידוש לר"י יהודה שסובר דסומא פטור מהמצוות

מדאורייתא, משום שיכול לבוא לידי חיוב דאורייתא אם יתפקח, משא"כ בנשים אם חייבות בבהמ"ז מדרבנן, אינן מוציאות אנשים, משום שאינן יכולות לבוא לידי חיוב דאורייתא לעולם.

לפי"ז אתי שפיר משייך מרן רי"ז הלוי בדעת רש"י, דאי אשה חייבת מדרבנן בהלל משום ימי החג, והאיש השומע חייב בהלל מדאורייתא משום נטילת לולב, אינה יכולה להוציאו, דאינה יכולה לבוא לידי חיוב דאורייתא כלל, ולכן נחשבת שאינה מחוייבת בדבר.

עוד תירץ שם בשם הגאון רבי משולם דוד סולובייצ'יק שליט"א דניחא בלאו הכי, כיוון שבחיוב ההלל מכוח נטילת לולב ליתא בנשים, אינן יכולות להוציא את האנשים שיש בהם חיוב מכח נטילת לולב, כיוון שהמחייב הוא אחר.

נמצינו למדים מדברי הגרי"ז בשיטת רש"י שאכן אשה חייבת בהלל די"ח ימים שגומרים בהם את ההלל, כיוון שחיוב זה מדרבנן, ולדעת רש"י אין זה פטור של זמן גרמא. ואכן כך משמע מדברי המג"א (תכ"ב, ה) שכתב נשים פטורות מהלל, והתבסס על דברי התוס' בברכות שהבאנו לעיל, משמע שלפי רש"י חייבות בהלל. אך מדברי ה"ביאור הלכה" (תכ"ב ד"ה וקורין) שכתב: "ומבואר עוד בשי"ס סוכה לח ובפוסקים דנשים פטורות מהלל משום דהיא מצוה שהזמן גרמא", סתימת לשונו שהתבסס על שי"ס סוכה ל"ח שנשים פטורות מהלל, מורה שכתב כן גם לשיטת רש"י, דאלי"כ היה לו לומר שלפי רש"י חייבות, דהא להסבר הגרי"ז השי"ס דסוכה לח איירי בהלל דנטילת לולב ובוה נשים פטורות, אך מהלל די"ח ימים שגומרים בהם את ההלל נשים חייבות.

לכן נראה ליישב דעת רש"י מקושיית התוס' בדרך זו: רש"י במסכת תענית (כח), ע"ב ד"ה מנהג אבותיהן בידיהן) כתב בזה"ל: "אצל הלל דחנכה כגון צאחד צטצת ודאי דחי, דכיון דנביאים תקנוהו שיכו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל לרה שלא תבוא עליהן, כשנגאלין יהיו אומרים אותו על גאולתן כדאורייתא דמי". והוא מדויק בלשון הגמרא שם שאמרה: "זאת אומרת הלל דר"ח לאו דאורייתא", מכלל דשאר הלל דאורייתא, והיינו דדברי קבלה כדאורייתא.

ובטורי אבן (מגילה ד, ע"א ד"ה כגון דאמרי) כתב בזה"ל: "ובהלל כיון דנביאים תיקנו לאמרו על כל פרק ופרק ועל כל צרה לכשנגאלים כשל תורה דמי, וה"נ אמרינן זאת אומרת דר"ח לאו דאורייתא, מכלל דשאר הלל דאורייתא היא מטעמא דפרישית וכן פירש"י שם". ומהאי טעמא כתב הטורי אבן (שם ד, ע"א, ד"ה נשים חייבות) דקריאת המגילה מדברי קבלה והוי כעין דאורייתא, ונשים חייבות בה רק משום שהיו באותו הנס שזה מדרבנן ולכן אינן מוציאות אנשים בקריאת המגילה. וכן כתב שם (ה), ע"א ד"ה חזקיה) לגבי עיירות המסופקות אם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון דחזקיה קרא בטבריה ביי"ד ובט"ו מספק, משום דהוי דברי קבלה ויש להחמיר כשל תורה, וכן בט"ו באב קיי"ל כרבא פסחים דף נד דבין השמשות שלו אסור מהאי טעמא דדברי קבלה כדברי תורה, וכן כתב בלח"מ (חנכה פ"ג, ו).

ויעויין עוד בטי"ז (או"ח תרפ"ז, ב) שכתב שמקרא מגילה דוחה מצוה דאורייתא לגמרי, משום דמגילה דברי קבלה והוי כד"ת כמ"ש הבי"י בסימן תקנ"ד בשם ר"ת. לאור הנחה זו שיש לתקנת נביאים חומר דאורייתא, כך י"ל שיש לתקנתם את כל הפטורים של דאורייתא, וכיון שבדאורייתא יש פטור של זמן גרמא, ה"ה בתקנת נביאים יש פטור של זמן גרמא, דדברי קבלה כדברי תורה דמי, וכיון שנביאים תיקנו לומר הלל על כל ופרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהן, אי"כ יש בקריאת ההלל ב"י"ח ימים פטור של זמן גרמא, ולכן כתבה המשנה בסוכה דנשים פטורות מקריאת ההלל ואינן מוציאות את האנשים, ובזה גם רש"י מודה, וכל דברי רש"י במסכת ברכות אמורים אך ורק לגבי מצוות דרבנן דליכא בהו פטורא דזמן גרמא, ולא לגבי מצוות דהן מדברי קבלה.

שוב ראיתי שהשאג"א (סימן ס"ט) לא כתב כן שמסיק שדעת כל הפוסקים דהלל יו"ט לאו דאורייתא הלכך ספק אמר הלל או לא אמר אינו חוזר ואומר, והתבסס על דברי הגמרא ברכות (יד, ע"א) דקאמר סתמא הלל דרבנן, משמע דכל הלל דרבנן. לעני"ד אין ראיה דבא לאפוקי דאינו מדברי קבלה, כי כבר הכס"מ (חנוכה פ"ג, ו) דדברי קבלה נקראים דברי סופרים, וכן י"ל בלשון הגמרא דרבנן, לא בא לאפוקי דאינו מדברי קבלה. עוד כתב שם השאג"א: "ואל תטעה בהא דא"ר בתענית דף כח זאת אומרת הלל דר"ח לאו דאורייתא דש"מ דשאר הלל דאורייתא הוא, הא התם אהלל דחנוכה קאי דתקנת חכמים הוא ודאי, כדפרש"י התם אבל הלל דחנוכה כגון א' בטבת ודאי דחי דכיון דנביאים תיקנו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהם כשנגאלים היו אומרים אותה על גאולתם כדאורייתא דמ"י. חזינן שהשאג"א נוקט שאין כל הבדל בין תקנת נביאים לתקנת חכמים, וזה לא כדבריו בטורי אבן.

אולם שיטת רש"י ור"ת שסוברים שבמצוה דרבנן שהז"ג אין פטור של זמן גרמא, עדיין צריכים ליישוב מדברי ר' יהושע בן לוי שאמר במסכת שבת (כג, ע"א) נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס, ובמסכת מגילה (ד, ע"א) אמר שנשים חייבות במקרא מגילה מהאי טעמא, ובמסכת פסחים (קח, ע"ב) אמר שנשים חייבות בארבע כוסות מטעם שהיו באותו הנס, ומשמע שבלא טעם זה דהיו באותו הנס היו פטורות, ולשיטת רש"י ור"ת גם בלא טעם זה היו חייבות, דהא בכל מילי דרבנן אין פטור של זמן גרמא. ויעויין תוסי' פסחים (קח, ע"ב) שאכן הוכיחו מדברי ר' יהושע בן לוי שנשים פטורות ממצות עשה דרבנן שהז"ג.

ולדברינו לעיל ממקרא מגילה לא קשיא, כיון דהוא דברי קבלה גם רש"י ור"ת מודים דאיכא בהו פטורא דזמן גרמא. אך עדיין קשה מנר חנוכה וארבע כוסות. ראיתי ליישוב לזה ב"כלי חמדה" (פי' וארא) שסברת רש"י ור"ת שבכל מצוה דרבנן יש לאו של לא תסור, ובלאוין ליכא פטורה דזמן גרמא, ורי' יהושע בן לוי שהוא מרא דג' שמענות אלו לשיטתו דסבירא ליה במסכת סוכה (מו, ע"א) שאין מברכים כל שבעה על לולב מפני שהוא מדרבנן, והברכה יסוד חיובה מלא תסור כמבואר במסכת שבת (כג, ע"א), וע"כ דסבירא ליה דליכא לא תסור על מצוה דרבנן, ולכן הוזהק לטעמא שאף היו באותו הנס.

ולפי"ז לדין דקיי"ל דאיכא לאו דלא תסור במצוה דרבנן לא צריכים לטעמא שאף הן היו באותו הנס, והרמב"ם בהלכות מגילה (פי"א, א) ובהלכות חמץ ומצה (פי"ז, ז) כתב שנשים חייבות במגילה ובארבע כוסות ולא כתב משום שהיו באותו הנס, והך דינא דחייבות בנר חנוכה השמיט לגמרי. ויעויין עוד במקראי קודש (חנוכה י"ג) שגם כתב כן בשם האדר"ת.

לפי"ז עדיין טעון הסבר לדעת ר' יהושע בן לוי דליכא לא תסור על מצוה דרבנן, וכן לית ליה במצוה דרבנן הא דשאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, דהא לדידיה לא מברכינן כלל על מצוה דרבנן, כמבואר בריטב"א (סוכה מה, ע"ב) אי"כ מאיזה טעם חייבים לשמוע לקיים מצוות דרבנן. וצריך לומר כמו שכתב ב"קונטרס דברי סופרים" (להגר"א וסרמן הי"ד) כמו שקודם מתן תורה מצינו גזירת חכמים, דעכ"פ הבא על בת ישראל הוא מגזירת ב"ד של שם במעשה דיהודה ותמר, ומצוה זו לקיים דברי חכמים אינה מכלל שבע מצוות ב"נ, וכן לשיטת התוס' ברכות (מה, ע"ב) שהיוב דרבנן של חינוך הוא על הקטן עצמו, אע"פ שאינו בר מצוות כלל מדאורייתא, אי"כ גם המצוה הזאת לשמוע דברי חכמים אין הקטן חייב בה, ע"כ כל מה שציוו חכמים אנו יודעים שכן הוא גם רצון ה', וכל באי עולם חייבים לעשות רצונו יתברך, והא דקטן פטור מן המצוות שכן הוא רצון ה' לפטורו, אבל מכיוון שחייבוהו חכמים ואנו יודעים שהסכימה דעתם לדעת המקום, ממילא חייב לעשות כדבריהם, שכן הוא רצונו יתברך.

לאור זה ניתן לומר דסבירא ליה לר' יהושע בן לוי כיוון שעל חיובים דרבנן אין ציווי מפורש בתורה, אלא זה ענין כללי לעשות רצון ה', לא תיקנו על מצוות דרבנן ברכה דלא שייך לומר וצונו. [ודומה להא דאין מברכים על מנהג נביאים של נטילת ערב ביום השביעי של חג, וכתב רש"י משום דאינו בכלל לא תסור וליכא למימר וצונו].

ולשיטת התוספות שנשים פטורות ממצוות עשה דרבנן שהזמן גרמא, אין להקשות שבכל מצוות דרבנן יש לא תעשה של לא תסור ומדוע יש בהן פטור של זמן גרמא. דיש לומר כיוון שחכמים תיקנו כעין דאורייתא, אי"כ מתחילה לא תיקנו חיוב לנשים על מצוות שהזמן גרמא, וממילא לא שייך בהן לא תסור.

עוד יש ליישב שיטת רש"י, שאע"ג שנשים חייבות במצוות עשה דרבנן שהזמן גרמא, מ"מ צריך לטעמא שאף הן היו באותו הנס, דאם לא היו באותו הנס לא היו מחייבים אותן, כיוון שעיקר המצוה משום הנס. וזהו כדברי המהרש"א (ברכות כ, ע"ב) שכתב לשיטת רש"י, הא דהוצרכה הגמרא לומר דנשים חייבות בתפילה משום דרחמי ניהו, דאי לאו האי טעמא לא הו' מתקני רבנן תפילה בנשים, והיינו משום דעיקר תפילה רחמים ניהו.

והנה איתא במסכת ברכות (כא, ע"א): "אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויצ"ב ספק לא אמר, חוזר ואומר אמת ויצ"ב, מאי טעמא קריאת שמע דרבנן אמת ויצ"ב דאורייתא שמזכיר בה יציאת יצרים". והקשה השאג"א (סי' א) לשיטת רש"י דבמצוה דרבנן אע"ג דהוי זמן

גרמא נשים חייבות, הא תנן (ברכות כ', ע"א) דנשים פטורות מק"ש משום דהוי מ"ע דה"ג, ולשמואל דס"ל ק"ש דרבנן אמאי פטירי מק"ש, הא ליכא במצוה דרבנן פטורא דזמן גרמא.

ותירץ דאפילו לשמואל חיוב קריאה מהתורה לקרות אחת מפרשיות התורה. בזמן שכיבה וקימה, אלא שמדרבנן קבעו לקרות פרשת שמע דווקא כדי לצאת ידי חובת מצוה זו, הואיל ואית בה קבלת עול מלכות שמים, והא דבספק לא חוזר וקורא היינו דווקא היכא שכבר קרא איזה דבר מדברי תורה, שיצא ידי חובתו מדאורייתא, אך ספק לו אם קרא פרשת שמע. וכיוון שעיקר הקריאה גם לשמואל הוי דאורייתא, שייך למימר דהוי מ"ע שה"ג לפטור הנשים, אלא דס"א הואיל ואית בה מלכות שמים ליחיבו מדרבנן, הואיל וייחדו לקרוא פרשת עול מלכות שמים דוקא, קמ"ל דמ"מ נשים פטורות הואיל ופטורות מעיקר הקריאה של תורה, דלא תיקנו חכמים לקרות פרשת שמע אלא למי שמחוייב בעיקר הקריאה מהתורה, וכיוון שנשים פטורות מעיקר הקריאה מהתורה דהוי זמן גרמא, לא חיבו אותן חכמים מפני קבלת עול מלכות שמים לחוד.

ונראה שלפי דברי היכלי חמדה"ש יש ליישב קושיית השאג"א בעניין אחר, דסבירא ליה לרש"י דבמצוה דרבנן ליכא פטורא דזמן גרמא, היינו טעמא דבכל מצוה דרבנן איכא לאו דלא תסור ונשים חייבות בכל הלאוים, ואיכא למימר דשמואל סובר כ"י יהושע בן לוי דליכא לאו דלא תסור במצוה דרבנן, כמו שכתב הרמב"ן (סה"מ שורש א') דבמצוות שהוסיפו חכמים אין לא תסור, שאין זה בכלל הכתוב כי יפלא ממך דבר למשפט, אלא בכלל שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, וחולק על הרמב"ם שסובר שכל מצוות ואיסורים דרבנן מוזהרים עליהם בלא תסור, וזו גם דעת רב אויא (סוכה מ, ע"א) שעל נר חנוכה איכא לא תסור, אך הרמב"ן סובר דהוי רק אסמכתא על לא תסור, ואינו לאו ממש, וגם בזה נחלקו אמוראים דרב נחמן בר יצחק סובר שעל מצוות שאינן סייג לתורה, אפילו אסמכתא מלא תסור ליכא, והוא רק משום שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. וא"כ ניתן לומר דשמואל דס"ל דק"ש דרבנן סובר דליכא לא תסור במצוה זו, ולכן גם לשיטת רש"י יש במצוה זו פטור של זמן גרמא, ומיושבת קושיית השאג"א על רש"י.

בעניין אם אשה חייבת בהלל דחנוכה, הרמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ג, יד) כתב דאם אשה או קטן מקרין אותו את ההלל עונה אחריהן מה שהן אומרים, ומדכתב הלכה זו בהלכות חנוכה, משמע להדיא דגם בהלל דחנוכה אין אשה חייבת, ולכן אינה יכולה להוציא איש. וכן נראה מדברי התוספות (סוכה לח, ע"א) שכתבו דבהלל דיו"ט נשים פטורות, ודלילי פסחים חייבות דאף הן היו באותו הנס, ולא הזכירו כלל הלל דחנוכה, משמע דהלל דחנוכה פטורות דומיא דהלל דיו"ט.

בספר שדה חמד (חלק ט' מערכת חנוכה אות ט', ב) הקשה בשם הי"בנין שלמה" מדוע אין נשים חייבות בהלל דחנוכה מטעם שאף הן היו באותו הנס, כמו דאמרינן דנשים חייבות לומר כל הלל המצרי שתיקנו חז"ל לומר על הנס. ותירץ דאף שחייבות בהלל דחנוכה, מ"מ אינן חייבות לומר כל הלל המצרי שחז"ל תיקנו לומר על הנס דאפשר דאף אם אומרים פרק אחד שהוזכר בו הודאה והלל על הנסים סגי בהכי,

כמו בתפילה דאף דנשים חייבות, מ"מ כתב המג"א (סימן ק"ו) דמה דנהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום שאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזו בקשה, ומדאורייתא די בזה, דאף להרמב"ם שתפילה דאורייתא מ"מ די בפעם אחת ביום ובאיזה נוסח שירצה, וא"כ גם בהלל דחנוכה אף שהיו באותו הנס, מ"מ די שיאמרו מזמור אחד שמוזכר בו דברי הלל ושבח להקב"ה, ולפיכך אינן יכולות להוציא לאיש. וכן יעויין עוד מה שתירץ בכלי חמדה (מלואים פ' מקץ).

עוד ראיתי בקונטרס "להודות ולהלל" להגה"צ רבי שלמה ברעוודה לתרץ, דהלל דחנוכה מטעם יו"ט דחנוכה בא, ולא מטעם נס חנוכה גרידא. והוכיח זאת מלשון הגמרא במסכת שבת (כא, ע"ב) קבעום ועשאו יו"ט בהלל והודאה, משמע דהלל ועל הנסים נתחייבו מטעם דין יו"ט, וכן משמע מלשון התוסי' במסכת תענית (כה, ע"ב) דבחנוכה היה הנס מתגדל והיה כל יום יו"ט וע"כ מדינא לגמור בכל יום את ההלל, וכן התוסי' במסכת (רי"ה יח, ע"ב) כתבו דאף אם היה בטל דין יו"ט דחנוכה (בביטול מגילת תענית) מ"מ שלוחין יוצאין על ר"ח כסליו מטעם נר חנוכה זכר לנס, ולא הזכירו גם את ההלל, משמע דבביטול דין יו"ט דחנוכה בטל דין הלל שבו. ואע"פ שכל ההלל הוא חפצא של פרסומי ניסא כמבואר במסכת ברכות (יד, ע"א), מ"מ המחייב של הלל ביי"ח ימים הוא היו"ט, ולכן שפיר מיקרי מייע שהז"ג ונשים פטורות, משא"כ בהלל דלילי פסחים כתבו התוסי' דנשים חייבות משום שהנס של יציאת מצרים הוא המחייב את ההלל.